

УДК 439:323.2«1956»

Держалюк М.С.

УГОРСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1956 РОКУ: ПРИЧИНИ, РЕЗУЛЬТАТИ ТА УРОКИ (ЧАСТИНА 2)

Висвітлюються об'єктивні й суб'єктивні, внутрішні та міжнародні причини Угорської революції 1956 р., її основні рушійні сили та наслідки. Звертається увага на те, що її головною метою було не повалення, а удосконалення соціалістичного устрою, подолання культу особи М. Ракоші, виправлення помилок, притягнення до відповідальності злочинців. Показано, що демократичні сили Угорщини у мирний спосіб започаткували демонтаж сталінської моделі державного устрою, формування демократичного соціалізму з національними особливостями. Зазначається, що провокації та військове втручання СРСР у внутрішні справи Угорщини були основними причинами масового збройного повстання з боку цивільного населення. Наголошується на тому, що лідери Революції рахувалися з інтересами СРСР, постійно перебували з радянським керівництвом у переговорному процесі, запобігли втягненню силових структур країни (армії, поліції, органів державної безпеки), за виключенням окремих керівників та підрозділів, до бойових дій проти окупації Угорщини. Зауважується, що жодна країна світу не виступила на захист та підтримку Угорщини. Підкреслюється, що ідеї Революції 1956 р. були втілені в життя еволюційним шляхом упродовж 70-80-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: Угорщина, культ особи, диктатура, національна революція, контрреволюція, окупація, народне повстання, соціалізм і реформація, демократичний устрій.

Започаткований демонтаж сталінської моделі устрою супроводжувався формуванням демократичного соціалізму, переходом від диктатури державної партії до багатопартійної системи, забезпеченням правових засад, політичного плюралізму, демократичної форми правління та парламентської демократії. Реформаторський рух стрімко зміцнювався завдяки підтримці широких демократичних сил суспільства, натомість кількість прибічників попереднього режиму зменшувалась. Догматичні й тоталітарні діячі періоду М. Ракоші масово усувалися від керівництва, ключові посади заповнювалися прихильниками демократичного, національного та суверенного розвитку. Рішучі та багатогранні перетворення в Угорщині здійснювалися суспільними течіями центристського, правого й лівого спрямування, національного та християнського світоглядів. Противники оновлення політичної системи, демократизації суспільного життя, зокрема представники уряду, Міноборони, МВС, УДБ (М. Ракоші, Е. Герьо, А. Хегедюш, І. Бата, Л. Пірош, І. Декань, І. Ковач) після усунення від влади разом із сім'ями вивозилися до Москви. Сотні діячів середнього та нижчого рівнів, насамперед більшість керівників органів держбезпеки, поспіхом виїжджали до СРСР та сусідніх країн або переходили на нелегальне становище.

З досягненням перемир'я 28 жовтня бойові дії у Будапешті припинилися, радянські війська виводилися, але лише із столиці, а не з країни загалом.

Керівництво СРСР упродовж 25-30 жовтня погодилося на виведення радянських військ з Будапешта з надією на мирне врегулювання політичної кризи, уникнення громадянської війни та недопущення повстання у країні.

Проте прагнення народно-демократичного уряду І. Надя просувати політичні перетворення, консолідувати різні впливові течії, зокрема радикальні сили, зміцнювати помірковані позиції в умовах докорінних реформ (відновлення повного суверенітету, відмова від керівної ролі УПТ, відновлення багатопартійної системи та коаліційного уряду, демократизації законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, запровадження ринкової економіки) не сприймалися сталіністами Угорщини, крайніми правими силами та керівництвом СРСР (хоча у себе започаткувало демонтаж сталінізму). Третій шлях розвитку Угорщини не знаходив підтримки й у більшості інших комуністичних країн. Президія ЦК КПРС сприймала реформи уряду І. Надя як тимчасові, доки не було підготовлено планів збройного розв'язання угорської кризи, не склалася для цього сприятлива міжнародна обстановка, не вирішилося питання ким та у який спосіб замінити уряд І. Надя.

Чим реакційніше Москва реагувала на угорські події, тим швидше зміцнювалися позиції крайніх правих сил в Угорщині, що ставало особливо небезпечним для розвитку демократичних перетворень, формування нових інститутів влади, які перебували у зародку. Їхній вплив був малопомітним допоки вони не здобули широкої соціальної бази, адже уряд І. Надя гнучко йшов на компроміси з усіма суспільно-політичними течіями й задовільняв їхні інтереси. Навзаєм вони цілковито розділяли діяльність та успіхи демократичних сил щодо виправлення помилок минулого, демонтажу сталінської моделі влади, виведення радянських військ з території Угорщини, запровадження багатопартійної системи, проведення демократичних виборів усіх рівнів, реформування соціалістичного устрою на демократичній основі. Згодом праві сили рішучіше демонстрували національні та державницькі позиції: цілковита ліквідація комуністичного устрою, визнання періоду 1945-1956 рр. антидержавним та антинаціональним, забезпечення домінування у країні консервативних і християнських партій, а не ідеології народної демократії; покарання усіх причетних до порушення законності у 1945-1956 рр., відновлення приватної власності, компенсація чи повернення націоналізованого й експропрійованого майна попереднім власникам, перегляд результатів аграрної реформи. Вони відстоювали формування державного устрою на національних та консервативно-християнських цінностях, реабілітацію досягнень попереднього режиму М. Хорті. З метою консолідації угорської нації пропонувалося відроджувати державотворчі ідеї Угорського королівства, що успішно розвивалося упродовж другого тисячоліття до 1920 р. Вагоме місце посідали ідеї боротьби щодо захисту прав та культурно-освітніх інтересів закордонних угорців, які після Першої світової війни насильницьки були відірвані від батьківщини і передані до сусідніх країн Центрально-Східної

Європи. Нав'язані Угорщині несправедливі кордони Тріанонським мирним договором від 4 червня 1920 р. та відновлені Паризьким мирним договором 10 лютого 1947 р. являлися постійним джерелом великого напруження у суспільстві. Жодні владні сили країни не могли нічого запропонувати, щоб подолати «тріанонський синдром».

На широкій національній платформі в УНР склалася мирна політична ситуація, події розвивалися динамічно. Тоталітарна модель влади скасовувалася, запроваджувався народно-демократичний устрій на багатопартійній основі. Упродовж 28-31 жовтня по всій країні розпочалися демократичні перетворення, здача зброї, роззброєння повстанських загонів, формування нових армійських, правоохоронних та безпекових органів, які мали замінити радянські частини, підготовка до забезпечення виведення радянських військ з території Угорщини.

З перемогою Революції за рішенням уряду І. Надя від 28 жовтня усі партійні, державні, силові органи докорінно реформувалися. УДБ було ліквідоване, про що суспільство було широко поінформоване міністром внутрішніх справ Ф. Мюнніхом. Функції УДБ передавалися МВС, а особовий склад піддавався ретельній перевірці та фільтрації. Одночасно було прийнято рішення про формування нового органу національної безпеки – Національної гвардії як третьої сили нарівні з військовими та поліцейськими органами для захисту завоювань Революції та дотримання громадського порядку. Основу її мали складати повстанські, армійські, поліцейські та робітничі загони, активні учасники масового повстання.

31 жовтня у Будапешті відбулося засідання Всеугорських установчих зборів військових рад, комітетів військових частин, прикордонних військ та поліції УНР та обрано Революційний Воєнний Комітет на чолі з генералом Б. Кіраєм, полковником Ш. Копачі (правоохоронні органи) та генералами П. Малетером й Д. Вароді (збройні сили). Представники УДБ не обиралися на засідання. Прийняті більшістю делегатів зборів рішення та вимоги Революційного Воєнного Комітету мали радикальний характер: від уряду І. Надя вимагалось провести негайні засідання представників країн Варшавського договору і на ньому оголосити про вихід УНР із складу цього блоку; колишніх працівників із складу ліквідованого УДБ не приймати на службу до нових силових структур; формування цього відомства започаткувати на новій основі; радянські війська мали залишити територію Угорщини до 31 грудня 1956 р. Якщо у зазначений термін ця вимога не буде виконана, то розпочати їх силове витіснення з території країни та розпочати збройну боротьбу за свободу Угорщини та відстоювання завоювань Революції [1]. Подібні вимоги Всеугорського Ревкому прискорили загострення відносин з СРСР.

Водночас перебування радянських військ в Угорщині не мало правових підстав – це була окупація, що збурювала суспільство. Відповідно до Паризького мирного договору від 10 лютого 1947 р. Червона армія мала

упродовж 90 днів з моменту набуття чинності документу залишити Угорщину. Але у доповненні до цього Договору за СРСР зберігалося право утримувати на території Угорщини збройні сили для підтримки комунікаційних приміщень та зв'язків з радянською зоною окупації в Австрії. 15 травня 1955 р. СРСР, США, Велика Британія та Франція уклали Державний договір про нейтральний статус Австрії. Відповідно до його умов радянська зона окупації в Австрії ліквідовувалася та у жовтні 1955 р. війська СРСР були виведені з цієї країни.

Умови підписаного 14 травня 1955 р. Варшавського договору не передбачали перебування на території соціалістичних країн, членів цього договору, радянських військ. У його положеннях зазначалось, що тільки з дозволу уряду країни-члена Варшавського договору, війська іншої країни-учасниці цього Договору могли вступати на її територію. Тобто в кінці 1955 р. – травня 1957 р. відповідного двостороннього договору між урядами СРСР та УНР про тимчасове перебування радянських військ в Угорщині не існувало й радянські війська протиправно знаходилися на території УНР.

З метою врегулювання цього питання за наполяганням посла Ю. Андропова та колишнього міністра держбезпеки і першого секретаря ЦК УПТ Е. Герьо, колишній глава уряду УНР А. Хегедюш, відправлений у відставку 24 жовтня, знаходячись у Москві, заднім числом, аж 28 жовтня у письмовій формі, запросив радянські війська до Угорщини для повалення контрреволюції та захисту соціалістичного ладу. Як тільки це стало відомо новому керівництву УНР, А. Хегедюша одразу було виведено із складу ЦК та ПБ партії, а у середині листопада 1956 р. – виключено із складу УСРП. Це була спільна позиція уряду І. Надя та керівника правлячої партії Я. Кадара. Сформований 24 жовтня новий уряд на чолі з І. Надєм досяг у країні перемир'я та радянські війська були виведені з Будапешта у провінцію Угорщини. Вимоги І. Серова та Ю. Андропова до І. Надя підписати звернення уряду УНР до уряду СРСР про надання допомоги та введення радянських військ ним були відхилені. Радянські війська не були запрошені до Угорщини й Я. Кадаром, після того як ввечері 1 листопада його вивезли до Москви й там він «розірвав» стосунки з урядом І. Надя. 2-3 листопада Я. Кадар брав участь у засіданні Президії ЦК КППС та у формуванні контруряду І. Надя.

Злам прорадянської влади та започатковані реформи, зокрема вимоги вивести радянські війська з Угорщини, не влаштували Москву, адже УНР виходила із зони радянського впливу, з'являлася загроза ліквідації соціалістичного устрою та перемоги контрреволюції. Починаючи з 30 жовтня в СРСР розпочалася прискорена підготовка до реалізації жорсткого варіанту розв'язання угорської кризи: збройного повалення опору, суцільної окупації території УНР, заміни уряду І. Надя на промосковський. В оцінці угорських подій серед більшості керівництва СРСР переважала позиція, що в Угорщині почався фашистський путч, білий терор, хортисти вдалися до збройного повалення народно-демократичного ладу та відродження у країні фашизму. Спрацьовував не

стільки синдром пам'яті про активну участь Угорщини у війні проти СРСР, скільки розуміння радянською верхівкою своєї вирішальної віроломної позиції щодо її кордонів, не підтримки інтересів угорської нації, злочинної окупаційної політики та нав'язування цій країні антинародного сталінського режиму. СРСР постійно застосовував силові методи для задоволення власних гегемоністських інтересів в Угорщині. Це пояснювалося виключним прагненням не допустити падіння соціалізму, перемоги контрреволюційних сил в країні та сповзання її на антинародні хортистські позиції та актом надання братерської допомоги задля порятунку влади робітників і селян, відновлення двосторонніх відносин на рівноправних умовах.

Процес виведення радянських частин 29-30 жовтня з Будапешта у **провінцію водночас** супроводжувався введенням додаткових військ до УНР. З цього приводу І. Надь 30 жовтня запросив до себе посла СРСР в УНР Ю. Андропова та висловив протест проти збільшення радянських військ на території УНР без дозволу на це уряду країни. Я. Кадар, який брав участь у зустрічі, зазначав, що присутність радянських військ провокує на контрреволюційне повстання, тому їх необхідно вивести. Ввечері 30 жовтня Ю. Андропов повідомив, що СРСР готовий вивести війська з Угорщини, але за умови, що уряд УНР не звертатиметься до ГА ООН щодо винесення угорського питання на порядок денний сесії. Ця умова І. Надем була прийнята й 31 жовтня 1956 р. уряд УНР направив телеграму Голові Верховної Ради СРСР К. Ворошилову з вимогою негайно почати переговори про виведення радянських військ з території країни.

1 листопада уряд на чолі з І. Надем сформувався на багатопартійній основі та визнав демократичні органи місцевого самоуправління, обрані під час революції. Силові структури підпорядковувалися уряду, партійна монополія на владу відмінялася. Започатковувалися процеси перегляду соціально-економічної політики у країні, зокрема підвищення її ефективності, покращення матеріального становища робітничого класу, скасовувалися непомірні селянські податки. На міжнародній арені розпочалася підготовка до забезпечення рівноправних відносин з СРСР, іншими країнами соціалістичної системи, розширення торговельно-економічних стосунків із країнами Заходу. На порядок денний було поставлено питання щодо переговорів з СРСР про повне виведення радянських військ з території УНР.

Водночас до 5 радянських дивізій, дислокованих раніше в цій країні, додалося ще 12 та 2 тис. танків й уряд І. Надея висловив протест щодо такої діяльності СРСР. Оскільки реакції з боку СРСР не було, уряд прийняв рішення про негайний вихід УНР із Варшавського договору та проголосив нейтралітет УНР. Він звернувся до ГА ООН з проханням надати допомогу великих країн у виведенні радянських військ з УНР як умови забезпечення її нейтрального статусу. Про такі кроки уряд поінформував керівників дипломатичних місій, акредитованих у Будапешті. Було погоджено питання щодо діалогу уряду та

Ватикану (з кардиналом Й. Міндсенті) для підтримки миру та спокою у країні [2, с. 104, 107].

У діях уряду І. Надя, починаючи з 1 листопада, домінували радикальні вимоги Об'єднаної ради робітничих комітетів великих підприємств Будапешта, тобто пролетаріату столиці: розпочати переговори з СРСР про негайне виведення радянських військ з території Угорщини, звернутися до ГА ООН з клопотанням розглянути становище в Угорщині у зв'язку із воєнним втручанням СРСР у внутрішні справи УНР, розірвати угоду про членство УНР у Варшавському договорі, проголосити нейтралітет Угорщини, звернутися до 4 великих держав світу його гарантувати, розпочати негайну підготовку до проведення в країні вільних, рівних і таємних виборів на багатопартійній основі 1945-1947 рр. Зважаючи на порозуміння з урядом та усвідомлюючи відповідальність перед нацією і Революцією, Об'єднана рада столичних робітничих комітетів вирішила негайно відновити роботу у всіх сферах життя столиці та закликала усіх робітників УНР розпочати роботу по всій країні [2, с. 96-97, 115].

У відповідь Москва обрала збройний варіант вирішення угорського питання, тим більше коли отримала на це очікувану згоду більшості керівників комуністичних країн, досягла таємної домовленості із США про їх невтручання у справи УНР. Посол США в СРСР передав інформацію про те, що США підтвердили визнання дійсними домовленості, досягнуті у Ялті 1945 р. (йшлося про тристоронню угоду про розподіл у Європі сфер впливу між радянською та західною сторонами) [3].

Президія ЦК КПРС схвалила плани окупації всієї території Угорщини, розгрому збройного опору, повалення «ненадійного» уряду І. Надя та заміни його прорадянським. Більшість членів Президії ЦК КПРС, органи КПРС, Міноборони, КДБ, МВС та МЗС СРСР упродовж листопада брали безпосередню участь у реалізації цих планів. Політичні питання вирішувала Президія ЦК КПРС, військову частину операції забезпечували Г. Жуков, І. Конев та І. Серов. Серед основних заходів були:

1) підготовка під назвою «Буря у пустелі» плану блискавичної окупації території Угорщини, насамперед Будапешту, розгрому контрреволюції та захисту соціалістичних завоювань угорських робітників і селян;

2) формування військової делегації СРСР у складі генералів: заступника начальника генштабу М. Малініна (голова), Ф. Степченка, М. Щелбаніна для вироблення попередньої угоди про порядок виведення радянських військ з Угорщини, а також підписання та відрядження її до Будапешту;

3) оприлюднення Декларації СРСР про основи розвитку та подальшого зміцнення дружби і співробітництва між Радянським Союзом та іншими соціалістичними державами від 30 жовтня 1956 р., у якій демонструвалася готовність СРСР на основі історичних рішень XX з'їзду КПРС «у подальшому зміцнювати дружбу і співробітництво між соціалістичними країнами на

непорушній основі дотримання повного суверенітету кожної соціалістичної держави» та, зокрема, на порозуміння між СРСР та УНР. У Декларації оцінка подій в Угорщині подавалася тенденційно: «до справедливого і прогресивного руху та вимог трудящих швидко пристали сили чорної реакції і контрреволюції», які «прагнуть підірвати основи народно-демократичного ладу в Угорщині і відновити у ній старі поміщицько-капіталістичні порядки». Помилково заявлялося, що радянські війська перебувають в Угорщині відповідно до Варшавського договору та угоди між урядами СРСР та УНР. Насправді, таке положення у Варшавському договорі відсутнє, а угоди між УНР та СРСР не існувало. Поряд з цим подіям в УНР не навішувалися ярлики фашизму і хортизму, поширювані пропагандою серед радянського населення та серед військ, введених в Угорщину;

4) публікація газетою «Правда» від 31 жовтня статті, в якій наголошувалося, що уряд СРСР готовий розпочати відповідні переговори з урядом УНР та з іншими країнами Варшавського договору щодо питання про перебування радянських військ в Угорщині;

5) візити партійних делегацій СРСР до Китаю, Югославії, Румунії, Болгарії, НДР, Чехословаччини, Польщі задля переконання їх керівників у необхідності підтримки позиції Москви щодо захисту соціалізму в Угорщині; підтвердженні статусу розподілу сфер впливу у Європі за результатами війни між провідними країнами колишньої антинімецької коаліції та їх згоди щодо надання радянської допомоги Угорщині для стабілізації становища;

6) активні заходи СРСР у формуванні сприятливої міжнародної обстановки для вирішення угорської кризи. В обмін на досягнутий упродовж 29-31 жовтня 1956 р. компроміс між СРСР та США у питаннях врегулювання суецької та угорської кризи, зокрема сприяння з боку СРСР припиненню війни на Близькому Сході та відновленню вільного судноплавства через Суецький канал, західні країни на чолі з США зайняли нейтральну позицію щодо радянського збройного придушення угорського повстання;

7) застосування низки інших таємних акцій з метою дискредитації Угорської революції, її керівників на міжнародній арені та в Угорщині.

Упродовж 29-30 жовтня команда М. Хрушова проводила консультації з групою угорських сталіністів, які втекли до Москви, щодо формування складу нового уряду та програми його діяльності. Серед майбутніх його очільників розглядали три кандидатури: Ф. Мюнніха, А. Хегедюша та Я. Кадара.

Спочатку обрали кандидатуру Ф. Мюнніха, як ефективну противагу «контрреволюції на чолі з І. Надем». Ставка М. Хрушова на Я. Кадара була зроблена лише 3 листопада у результаті тривалих переговорів з Й. Тіто у Югославії, який послідовно упродовж 1956 р. підтримував обрання Я. Кадара главою уряду, а 2 листопада погодився на збройне вирішення угорської кризи.

Я. Кадар не наважився розділити рішення уряду І. Надея, що готувалися прийняти 1 листопада щодо: виходу Угорщини із складу Варшавського

договору; нейтралітету УНР та звернення до ГА ООН й провідних держав світу. Усвідомлюючи загрозу для своєї батьківщини та перебуваючи під впливом рекомендацій Ф. Мюнніха, переданих із Москви, Я. Кадар різко відійшов від подальшої співпраці з І. Надєм. Після таємної зустрічі із І. Серовим та Ю. Андроповим у радянському посольстві Я. Кадар та Ф. Мюнніх 1 листопада відлетіли до Москви, де 2-3 листопада приймали участь у засіданні Президії ЦК КПРС з питань подолання в Угорщині політичної кризи. Вагомим аргументом на користь Я. Кадара була його поміркована позиція щодо режиму М. Ракоші після виходу із тюрми у липні 1954 р.

Я. Кадар вірив у переваги соціалістичної моделі над капіталістичною, не бачив недоліків режимів Й. Сталіна та М. Ракоші як об'єктивних і неминучих закономірностей, вважав їх випадковими, породженими наслідками жорстокої класової і міжнародної боротьби, складними міжнародними відносинами, що склалися після війни, водночас І. Надя значно критичніше оцінював сталінську/ракошистську модель соціалізму. Я. Кадар був прихильником розвитку Угорщини та формування відносин з СРСР на рівновіддалених позиціях від догматизму Ракоші-Герьо та радикалізму І. Надя. У кінцевому підсумку Я. Кадар виявився компромісною фігурою у складний момент для СРСР та УНР, для подолання політичної кризи, нормалізації ситуації в Угорщині, прийнятної для інтересів Москви.

Перебуваючи у Москві Я. Кадар 2-3 листопада брав участь у засіданні Президії ЦК КПРС, провів переговори з низкою керівників соціалістичних країн. Інтенсивна робота йшла навколо шляхів розв'язання тяжкої кризи в Угорщині політичними методами. У виступі на Президії ЦК КПРС Я. Кадар взяв на себе відповідальність за розпуск УПТ та формування нової партії – УСРП, про вихід Угорщини із складу Варшавського договору. Позитивно оцінюючи політику уряду І. Надя він зазначив, що у його діяльності «є також і контрреволюційні елементи». Він не рекомендував застосовувати радянські війська для наведення порядку, адже таким чином компартія Угорщини остаточно втратить довіру народу.

Переговори у вузькому колі М. Хрущова, після повернення від Й. Тіто, з Я. Кадаром 3 листопада завершилися визнанням небезпеки перемоги контрреволюції у соціалістичній країні, що було недопустимим, тому необхідно утворювати революційний уряд. М. Хрущов запропонував склад нового уряду Угорщини на чолі з Я. Кадаром, який було утворено за участю групи М. Ракоші, що перебувала у Москві. Через безвихідь Я. Кадар прийняв безальтернативні ультиматуми М. Хрущова: або він очолить контруряд І. Надю і за допомогою радянських військ знищить контрреволюцію, захистить соціалізм та наведе лад в УНР, або в Угорщині спалахне війна, а він особисто ніколи не повернеться додому [3].

Усі організаційні заходи щодо формування уряду на чолі з Я. Кадаром, надання воєнної допомоги для розгрому контрреволюції та відновлення влади

робітників і селян УНР вирішувалися Москвою в односторонньому порядку. Хоча твердження Я. Кадара про те, що введення радянських військ не буде кращим варіантом вирішення угорської кризи у порівнянні з політичними методами рішуче відхилялися, проте його дії допомогли уникнути повномасштабної війни СРСР проти УНР з жахливими наслідками для останньої.

Водночас уряд І. Надя 2 листопада рекомендував Варшаву місцем для негайних угорсько-радянських переговорів щодо виведення радянських військ з території УНР та щодо виходу УНР із складу Варшавського договору. Було затверджено делегацію УНР на засідання сесії ГА ООН на чолі з І. Надем. Переговори СРСР та УНР розпочалися 3 листопада не у Варшаві, а у Будапешті. Радянська інтервенція 4 листопада зірвала візит до ООН.

3 листопада утворився третій національний коаліційний уряд І. Надя, міністром оборони було призначено П. Малетера, який відразу ж взявся за реалізацію розроблених ще 30 жовтня Міністерством оборони УНР нових вимог щодо повного виведення радянських військ з Угорщини. У Парламенті УНР 3 листопада до обіду розпочалися угорсько-радянські урядові переговори щодо підписання угоди про виведення радянських військ з території Угорщини. Делегації домовилися завершити їх ввечері у центральному штабі радянських військ в Угорщині у Тьокьольо (передмістя Будапешта) та підписати відповідні документи. На початку переговорів у Тьокьольо угорську делегацію було заарештовано І. Серовим у залі переговорів (12 офіційних осіб) та ізольовано. Серед них: Ф. Ердеї – державний секретар уряду УНР (голова делегації), П. Малетер – генерал-майор, міністр оборони УНР, І. Ковач – генерал-майор, начальник генштабу, М. Сюч – генерал-майор генштабу. У цих переговорах брав безпосередню участь і Ю. Андропов.

СРСР не допускав нейтрального статусу Угорщини, адже вихід сусідньої країни із складу Варшавського договору руйнував оборонне та ідеологічне протистояння між СРСР та НАТО, міг стати прикладом для наслідування інших соціалістичних країн. Максимум, на що погодилася Москва щодо Угорщини, на деякі другорядні реформи, формування нового керівництва, соціалізм з національними особливостями. Суверенні рішення уряду І. Надя суперечили розподіленім сферам впливу між СРСР, США та Великою Британією за наслідками війни, перегляд яких був не на часі.

3 листопада кардинал Й. Міндсенті у своєму першому радіо-зверненні до співвітчизників зазначив, що чи не вперше у своїй історії Угорщина заслуговує на вдячність з боку усіх інших народів. Збудований після війни на насиллі режим заслужив презирства, за що його було «зметено усім угорським народом», а його носії не мають сподіватися на повернення до влади. Він чітко відмежувався від оцінки подій як революції, назвав їх безпрецедентною у світі визвольною війною, яку очолило молоде покоління угорського народу. Вказуючи на «надзвичайно тяжке становище Угорщини з позицій зовнішніх і

внутрішніх відносин», була висловлена надія на мирне врегулювання угорського питання: «У нас немає ворогів. Ми також не є ворогами ні для кого. З кожним народом і країною ми хочемо жити у дружбі». Серед сприятливих міжнародних чинників було зазначено лише підтримку угорської боротьби Святим Престолом. «Ми нейтральні і не даємо підстав для російської імперії на кровопролиття. Хіба у головах керівників російської імперії переважає думка, що значно гірше ми будемо поважати російський народ, якщо він не покорить нас? Щиро віримо, що виведення російських збройних сил з нашої країни відбудеться найшвидше» [4]. У виступі не прозвучало обурення тим, що національний уряд очолював комуніст І. Надь, хоча таких членів уряду було названо «представниками попереднього режиму, що зазнав краху».

За рішенням Президії ЦК КПРС Г. Жуковим та І. Конєвим 4 листопада з 4 години було вдруге введено радянські війська до Будапешта з метою знищення контрреволюції, захисту соціалістичних завоювань робітників і селян, відновлення законної влади. Перебіг подій під час придушення Революції засвідчив, що партійне та військове керівництво СРСР (М. Хрущов, К. Ворошилов, М. Булганін, Г. Малєнков, В. Молотов, Г. Жуков, І. Конєв, І. Серов) не допускало жодних політичних та економічних реформ в УНР і спромоглося до розв'язання угорської кризи лише за жорстоким сценарієм.

4 листопада о 5 годині з Ужгорода на радіо пролунав Відкритий лист до угорського трудового народу від імені глави Угорського уряду Я. Кадара, який зачитав «сірий кардинал» у новому уряді Ф. Мюнніх. Водночас Я. Кадар відбув на базу радянської військової частини у м. Сольнок на півдні УНР. У листі зазначалося: «Ми, які були членами уряду Імре Надя – Антал Апро, Янош Кадар, Іштван Кошша та Ференц Мюнніх – заявляємо, що 1 листопада 1956 р. розірвали з цим урядом усі відносини, вийшли із його складу і зініціювали утворення Угорського революційного робітничо-селянського уряду». Наголошувалося на тому, що 23 жовтня масове повстання започаткувало усунення злочинного режиму М. Ракоші, зміцнення національної незалежності та суверенітету країни. Але через слабкість уряду І. Надя та наростання загрози контрреволюції у небезпеці опинилися соціалістичні завоювання, народно-демократичний устрій, робітничо-селянська влада та, власне, існування угорської батьківщини. Стверджувалося, що відстояти ці завоювання, не допустити перемоги контрреволюції та реакції в країні, вивести її з кризи було основним мотивом угорських патріотів, які сформували Угорський революційний робітничо-селянський уряд. У 14 та 15 пунктах програми вказувалося, що в інтересах народу, робітничого класу країни уряд «звернувся до командування радянської армії з проханням надати допомогу у розгромі чорних сил реакції, у відновленні порядку та спокою у нашій країні». Запевнялося, що після досягнення цього уряд «почне переговори з радянським урядом та з іншими учасниками Варшавського договору про виведення радянських військ з території Угорщини» [2, с. 119-120, 122].

У відповідь на це звернення очільник уряду УНР І. Надь на Угорському радіо о 5 годині коротко поінформував своїх співвітчизників та світову громадськість, що радянські війська пішли у наступ на столицю Угорщини з наміром повалити законний та демократичний угорський уряд.

Через кілька годин в ефірі пролунав маніфест «За свободу і правду» Державного міністра уряду І. Бібо, який разом з іншими членами уряду З. Тілді, І. Сабо залишився на посту, оскільки І. Надь з початком вторгнення радянських військ виїхав до Посольства СРСР для переговорів. Радянська сторона ухилилася від них, а І. Надь не повернувся до урядового кабінету у парламенті, а, як більшість членів законного уряду УНР, попрямував до Посольства СФРЮ в УНР, де їм було надано політичний притулок.

У відозві І. Бібо наголошувалося, що уряд УНР не прагнув проводити антирадянську політику; відкидалися звинувачення у тому, що революція була організована фашистами; зазначалося, що угорський уряд був спроможний обмежити охлократію, але втручання іноземної армії стало головною причиною безладів у країні. І. Бібо закликав не визнавати законною владою радянську військову адміністрацію та її маріонетковий уряд, застосовувати проти них форми ненасильницького опору та громадянської непокори, але не вдаватися до збройного протистояння. «Тепер настала черга великих держав світу продемонструвати силу принципів Статуту ООН захистити суверенітет і свободу угорської нації у відповідності до Статуту ООН, силу волелюбних народів світу. Я прошу мудрого і сміливого рішення великих держав та ООН в інтересах моєї пригнобленої нації» [5, с. 49].

Я. Кадар прибув до Угорщини разом з радянськими військами на чолі з маршалом І. Конєвим як голова маріонеткового Угорського революційного робітничо-селянського уряду, який вперше зібрався 4 листопада у м. Сольнок. 7 листопада члени уряду переїхали до Будапешта та склали формальну присягу перед кількома членами президії парламенту на чолі з І. Добі. Виходячи з тогочасної моделі влади УНР уряд Я. Кадара також не легітимно (за підтримки СРСР) набув повноважень 7 листопада як і уряд І. Надя 12 листопада їх втратив.

Наступ радянських військ 4 листопада консолідував розрізнені угорські сили на крайній правій основі, внутрішньополітична ситуація у країні різко змінилася. Відтоді крайні праві сили активізувалися та почали позиціонувати себе провідною силою революційного процесу, виступили на захист батьківщини (на що демократичні сили не наважувалися), за ліквідацію в Угорщині радянської моделі соціалізму, на захист національного уряду І. Надя. Крайні праві сили поводитися безкомпромісно щодо радянської агресії та маріонеткового уряду Я. Кадара. Упродовж 4-11 листопада в Угорщині тривали бої локального значення між повстанцями та радянськими військами. У захисті країни взяло участь понад 50 тис. угорців та 15 тис. членів Національної гвардії на чолі з головою Ревкому оборони генералом Б. Кіраєм.

На середину листопада організований опір в Угорщині було зламано, територію країни окуповано 17 радянськими дивізіями (60 тис. військових та 2 тис. танків) введеними з Румунії (Трансільванія), Прикарпатського (Західна Україна і Молдова) та Прибалтійського (країни Балтії) воєнних округів. Війська Особливого корпусу (командир П. Лашенко) та 33 дивізія (командир Г. Обатуров) окупували Будапешт, а механізована (командувач генерал-полковник А. Бабаджанян) та загальновійськова армії (командувач генерал-полковник Х. Мамсуров) окупували решту міст УНР. Загальне керівництво бойовими операціями в Угорщині здійснювали Г. Жуков, І. Конєв та І. Серов.

Командир 33 дивізії генерал Г. Обатуров, отримавши через тиждень після виходу з Будапешта наказ на повторне введення військ у столицю Угорщини та знищення опору, наказав усім офіцерам дивізії переодягнутися у загальновійську форму, зняти командирські відзнаки й застосувати усі види зброї, а також артилерію, гранатомети, кулемети, бронетранспортери, танки для рішучого розгрому контрреволюції.

Рятуючи країну, націю та національне багатство від катастрофи представники робітничих, воєнних та студентських комітетів 10 листопада звернулися до радянського командування з пропозицією про припинення вогню. Своєрідна капітуляція подіяла – повномасштабна війна закінчилася. Спільними зусиллями радянських військ та нашвидкоруч сформованих представниками воєнної адміністрації СРСР та уряду Я. Кадара 25 тис. угорських робітничих дружин та органів держбезпеки у складі 1,5 тис. осіб упродовж грудня вдалося погасити збройний опір окремих вогнищ «контрреволюції», навести лад, подолати анархію та хаос, забезпечити поступовий перехід до мирного життя в Угорщині.

Участь силових структур УНР, зокрема збройних сил (чисельність 120 тис. осіб) та МВС (чисельність понад 60 тис. осіб), у захисті режиму М. Ракоші проти народного повстання, що переросло у переможну національну революцію, національного уряду І. Надя, у підтримці радянських військ, що окупували країну, була незначною. Командування армії зайняло вичікувальну позицію, лише окремі її частини організовано перейшли на бік повстанців, але жодна – на бік Червоної армії. Угорська армія, за окремими випадками, не застосовувала зброї проти мирних демонстрантів, не перейшла на бік радянських військ; зайняла нейтральну позицію щодо СРСР, не вступила у війну, не капітулювала і не склала зброї перед окупантами; проявила прихильність до завоювань Угорської революції 1956 р. та підтримку оновленню та подоланню глибокої політичної кризи в УНР. Лише міністр оборони І. Бата, який 24 жовтня бачив серед мітингуючих тільки контрреволюціонерів, віддав наказ військам у Будапешті на відкриття вогню проти них, але одразу ж був звільнений з посади, а наказ скасували. Найбільш злочинно серед вищого керівного складу ЗС УНР щодо мирних протестувальників поведився командуючий III-м угорським ударним корпусом

генерал-майор Л. Дюрко, мотивуючи такі вчинки прихильністю до Я. Кадара. Жоден член уряду І. Надя та керівник міністерства оборони (К. Янза, П. Малетер, їхні заступники) не віддавав наказів військам відкривати вогонь проти мирних демонстрантів, зокрема й проти радянських частин під час другого вторгнення в Угорщину. Дозволялося стріляти лише у відповідь, а також у разі збройних нападів на військові та цивільні об'єкти. У межах дозволеного упродовж 24-29 жовтня підрозділи УНА до 80 разів відкривали вогонь у відповідь у більш як 50 населених пунктах країни. Міноборони та генштаб УНР діяли не як військові, а як політики. Відповідно до наказу міністра оборони К. Янза від 29 жовтня у військових частинах почали створюватися революційні солдатські ради, революційні комітети як прообраз нової революційної армії. Військові частини УНР залишалися у казармах постійної дислокації, вступали у переговори з командуванням радянської армії, вогню не відкривали, зберігали нейтралітет. У такий спосіб було врятовано країну та мільйони угорців від катастрофічних наслідків, продемонстровано відданість своїй батьківщині та народові у критичний момент їх історії [6].

У аргументованій доповіді особливої комісії ООН щодо ситуації в Угорщині, підготовленій дипломатами на чолі з Б. Єнсенем (Данія) та опублікованій восени 1957 р., повідомлялося, що «не відомо ні одного випадку, коли б угорські частини воювали на радянському боці проти співвітчизників». Додамо, що понад 20 окремих підрозділів УНА не підкорилися наказу Міноборони про нейтралітет та вступали у бої проти радянської армії, особливо навколо столиці. За даними дослідника військової історії М. Хорвата 279 представників УНА воювали на боці повстанців проти радянських військ. З них 174 загинули, 63 отримали поранення. Серед засуджених після поразки Революції було 571 військових: з них 21 особа до смертної кари, 540 осіб – до різних термінів ув'язнення. Після придушення Революції з кінця 1956 р. – впродовж 1957 р. понад 8 тис. офіцерів було звільнено із збройних сил УНР. Така масова чистка угорської армії свідчить про те, що більшість військових частин після припинення вогню 28 жовтня не тільки солідаризувалася з урядом І. Надя, але й виступала проти маріонеткового уряду Я. Кадара [7, с. 24; 1, с. 144; 8].

Значнішою була допомога народним повстанцям з боку правоохоронних органів. 23 жовтня начальник поліції Будапешта Ш. Копачі віддав наказ не стріляти у демонстрантів. Водночас, як проти мирних демонстрантів почали застосовувати зброю радянсько-угорські чекістські групи, керівництво МВС та будапештської поліції видало розпорядження захищати мирні зібрання, а окремі відділи поліції передали повстанцям арсенали зброї. Участь в обороні батьківщини під час другого вторгнення радянських військ частиною поліцейських сил була досить помітною.

Органи держбезпеки (УДБ-АВН), чисельність яких перевищувала 50 тис. осіб, продемонстрували найбільш ворожу позицію до Революції 1956 р. З моменту створення УДБ підпорядковувалося керівнику правлячої партії –

М. Ракоші. Сформовані з представників народних мас, що позбулися гноблення попереднього аристократичного режиму, очолювані підготовленими у спецшколах СРСР офіцерами-кадебістами, чекісти вірно служили комуністичній диктатурі. Напередодні та у період революційних подій 1956 р. УДБ активно протидіяло повстанському руху та реформаторським процесам. Ця інституція була каральним механізмом під час встановлення комуністичної диктатури, насильницької зміни державного устрою та монопольного оволодіння владою компартією; була причетною до вчинення найбільш масових злочинів та акцій (репресій, депортацій, націоналізації, колективізації та експропріації середніх та вищих класів суспільства). Протиправними вчинками, порушенням законності та загостренням класової боротьби у країні, УДБ викликало до себе негативне ставлення угорського суспільства. Підрозділи УДБ, офіцери (за виключенням кількох відсотків від загальної кількості) захищали державні установи від повстанців, боролися на боці радянських військ та приймали участь у розстрілах мирних демонстрантів разом із загонами чекістів СРСР під час Революції та у період її повалення. Після перемоги Революції УДБ ліквідовувалося постановою уряду І. Надя 28 жовтня, а потім контрурядом Я. Кадара у кінці листопада 1956 р. З метою пом'якшити такі рішення про розпуск УДБ, уряд І. Надя закликав 2 листопада колишніх працівників УДБ з'явитися до нових органів влади для проходження перевірки спеціальними комісіями щодо придатності працювати в умовах реформованого соціалізму. Після з'ясування того, що УДБ було повністю запламоване протиправними вчинками, його діяльність як самостійної інституції припинялася, а повноваження 22 грудня 1956 р. передавалися до Міноборони, а згодом – до МВС УНР, що також підлягали очищенню від минулого [9; 10].

У кінці жовтня – протягом листопада 1956 р. з боку воєнничих сил та реакції мали місце помста, самосуди, ліквідація офіцерів держбезпеки, окремих партійних працівників, причетних упродовж 1947-1955 рр. до: ліквідації експлуататорських класів, конфіскації нерухомого та рухомого майна, інших видів приватної власності; націоналізації і колективізації; політичних репресій, порушення законності та протиправних покарань, винесення та виконання смертних вироків; депортацій та виселення представників середніх та вищих верств населення до трудових таборів.

У Будапешті, Сегеді, Сольноку, Дюшдьорі, Ниредьхазі, Мішкольці та інших містах і краях озброєні повстанські групи, здебільшого із цивільного населення, у разі схоплення працівників УДБ чи причетних до вчинення масових злочинів і насильства у часи панування ракошистського режиму осіб, вчиняли самосуди [11, арк. 66-72]. Повстанські групи в Угорщині упродовж кінця жовтня – середини листопада 1956 р. стратили кілька сотень представників органів держбезпеки, комуністичних та державних посадовців періоду М. Ракоші.

З перемогою Революції керівництво УДБ УНР втекло до СРСР, вищий склад 5 обласних управлінь держбезпеки разом із сім'ями переїхали до сусідніх країн (України, Румунії, СФРЮ та ЧССР), а інші перейшли на нелегальне становище.

29 жовтня на радянську прикордонну заставу біля села Лужанка Берегівського району на машинах прибули 42 громадянина Угорщини, озброєні автоматами, кулеметами та особистою зброєю (23 чоловіків, 19 жінок і дітей) й попросили притулку – це були співробітники Сабольчського обласного управління держбезпеки (Ніредьхаза). У зв'язку з путчем вони отримали вказівку з Будапешта просуватися до радянського кордону. Керівництво прикордонних військ СРСР дало їм дозвіл на перетин кордону. Їх пропустили, прийняли зброю на зберігання і розташували для проживання у колишньому піонерському таборі села Циганівці цього ж району [12, арк. 8].

Значну частину мільйонної еміграції з часів М. Хорті не полишала готовність продовжити боротьбу за визволення Угорщини. На момент загострення кризи добре підготовлені й організовані для здійснення бойових операцій націоналісти та патріоти упродовж 1956 р. поверталися на батьківщину, що посилювало збройну боротьбу проти радянських окупантів. Внесок радикальних та прибулих з еміграції крайніх правих сил у швидку ліквідацію сталінізму, героїзм їх бойових акцій під час Революції 1956 р. проти радянських військ, був значним. Войовничість стала реакцією на масові переслідування режимом М. Ракоші у 1947-1953 рр. вищих та середніх верств населення, нехтування державницькими й національними інтересами угорської нації.

Політичну складову роботи у «наведенні ладу» в Угорщині координували члени Президії ЦК КПРС Г. Маленков, М. Суслов та А. Аристов, які неофіційно із середини листопада і до початку грудня 1956 р. працювали у Будапешті. Вони надали сприяння у відродженні оновленої правлячої партії – УСРП, допомагали у формуванні нової структури органів державної безпеки. У середині грудня 1956 р. в Угорщині було узаконено інститут надзвичайних судів та табори для інтернованих і засуджених. У військовій сфері Г. Жуков, І. Конєв та І. Серов упродовж двох тижнів забезпечили розгром головних контрреволюційних, пронадівських центрів збройного опору, антикадарівських осередків влади у центрі і на місцях, встановлення радянськими частинами контролю за стратегічними пунктами на всій території Угорщини.

Внаслідок другого вторгнення радянських військ було жорстоко повалено владу реформаторських сил, придушено спротив усіх провідних політичних течій (від прогресивних і демократичних, патріотичних і націоналістичних, до реакційних і реваншистських), фізично ліквідовано учасників руху опору та масово арештовано потенційних ворогів під час місячних рейдів в УНР радянсько-угорських чекістів на чолі з І. Серовим та Ф. Мюнніхом.

Зазначимо, що ставлення Я. Кадара до революційних подій після повернення з Москви на чолі контруряду кардинально змінилося. Він швидко еволюціонував у переоцінці подій з «контрреволюції» на «масове народне

повстання» та «переможну революцію», що було з розумінням сприйнято політичним керівництвом СРСР, урядом І. Надя та більшістю повстанських сил УНР. Після 4 листопада ці події ним почали вважатися контрреволюційними. Відтоді як Я. Кадар очолив контруряд і повернувся до Угорщини, політичні течії Угорської революції від крайніх правих до лівих, незалежно від спрямування (підтримка уряду І. Надя, проти сталінізму і ракошизму, антирадянське, проти маріонеткового уряду Я. Кадара, антикомуністичні, національно-християнські, прохортистські), ставилися поза законом, що відповідало позиції Президії ЦК КПРС та ракошистів. Воєнно-репресивними заходами, зокрема заборонаю масових зібрань та страйків, запровадженням воєнних трибуналів та комендантської години, радянські війська швидко зламали опір у країні. Ф. Мюнніх упродовж 12 листопада 1956 – кінця березня 1957 рр. обіймав в уряді Я. Кадара водночас чотири посади: заступника глави уряду, міністра збройних сил, внутрішніх справ та безпеки. До його компетенції входила реорганізація збройних сил, органів державної безпеки, формування робочих загонів оборони, винищення контрреволюційного підпілля у чіткій координації з радянськими спецорганами.

Начальник політвідділу внутрішньої та конвойної охорони МВС УРСР В.В. Кузнецов інформував ЦК КП України 25 лютого 1957 р. про те, що частини виконали завдання, які покладалися на них у 1956 р. «Ми маємо гарні відгуки з боку командування Радянської армії щодо діяльності 12-го загону (командуючий – полковник І. Мамонов) в Угорщині. Велика кількість військовослужбовців цієї частини отримала упродовж листопада-грудня 1956 р. 45 заохочень у порівнянні з 6 доганями. Окремі з них нагороджені Урядом орденами і медалями» [13, арк. 114, 129, 131].

Дані про втрати радянських військових та угорців під час Революції 1956 р. у науковій літературі різняться, корелюють від 700 до 3,5 тис. убитими і пораненими серед військових СРСР та від 2 тис. до 10 тис. серед угорців. Найбільші втрати наводяться у публікаціях західних авторів: втрати СРСР склали від 3,5 тис. до 7 тис. осіб; угорців – від 20 тис. до 50 тис. осіб. В інших публікаціях стверджувалося, що тільки з 4 листопада до 1 грудня 1956 р. у боях загинуло 5 тис. військових СРСР та понад 20 тис. угорців (за іншими даними загинуло 7 тис. радянських військових та 25 тис. угорців) [14, s. 183; 15, s. 37; 16]. Значно менші втрати надавалися у публікаціях СРСР, УНР та сучасної РФ: втрати радянських військових склали 669 осіб, а угорців – понад 2,7 тис. осіб. Останні дані російських науковців дещо уточнені: з угорського боку загинуло 4 тис. осіб, а кількість поранених перевищила 19 тис. осіб. Втрати військових СРСР становили від 669 до 720 вбитими та від 1,5 тис. до 2,26 тис. пораненими [17, с. 6; 10]. За даними сучасних українських дослідників радянські втрати склали 2,5 тис. осіб, а угорські – до 10 тис. осіб [18, с. 6]. Дані Інституту Революції 1956 р. (Будапешт) наступні: втрати з угорського боку склали 2,652 особи вбитими (з них у Будапешті –

2,045 осіб) та 19,226 осіб пораненими (з них у Будапешті – 16,700 осіб); радянські втрати – 760 осіб вбитими та 1,540 осіб пораненими [19].

Практично збігаються дані західних, угорських та пострадянських публікацій щодо того, що близько 200 тис. угорців з поразкою Револуції залишили країну. Серед емігрантів вагому частку складали представники післявоєнної еміграції. Можна припустити, що 50-60% серед них брали активну участь у Револуції, були активними учасниками бойових дій проти Радянської армії. Значна їх частина вчиняла кримінальні злочини чи була безпосередньо причетною до них.

Під час ліквідації завоювань Револуції репресивні заходи були тривалими. Обіцяні урядом Я. Кадара 26 листопада 1956 р. та у середині 1957 р. амністії виявилися приманкою. Вони стосувалися лише пасивних учасників страйків та боротьби, покарання не знімалося з головних організаторів та очільників акцій. З середини грудня розпочалася ліквідація робітничих, воєнних, студентських, селянських та профспілкових комітетів, нових органів влади, а за ними – арешти їх лідерів та активістів; далі – заборона, масові арешти учасників мирних зібрань, мітингів та демонстрацій у країні.

Арешти, вироки воєнних трибуналів проти «контрреволюційних сил», активістів опору владі уряду Я. Кадара тривали з 15 листопада 1956 р. до 15 липня 1961 р. У цей період із понад 500 смертних вироків було виконано від 220 до 240, ув'язнено на різні терміни 21,668 осіб, інтерновано та депортовано 16-18 тис. осіб. З 1962 р. стався спад у насильницьких діях влади, а з 1963 р. запроваджувалася масова амністія для учасників Револуції. Зазначимо, що правових норм для винесення смертних вироків більшості активістам Револуції 1956 р. не було, адже оновлене кримінальне законодавство УНР у 1950 р. врахувало правові недоліки та спричинені цим порушення законності попередньою владою та передбачало винесення смертного вироку лише у разі здійснення особою навмисного вбивства.

В історії Угорщини упродовж 1849-1961 рр. 5 циклів насилля і терору мали в основі більше подібного, ніж відмінного. Після поразки Угорської революції 1848-1849 рр. Габсбургами було страчено 123-150 угорських діячів (у два рази менше, ніж після 1956 р.) і до 2 тис. – ув'язнено (в 11 разів менше, ніж після 1956 р.) [20]. Габсбурзький терор був найкоротшим – три місяці. Зазначимо, що у роки Угорської Комуні 1919 р. червоний та хортистський терор (серпень 1919 р. – кінець грудня 1921 р.) були найкривавішими у порівнянні з іншими п'ятьма терористичними хвилями в історії Угорщини. Кількість жертв червоного терору склала від 300 до 590 осіб, до 40 тис. осіб тимчасово емігрували. Кількість жертв білого терору коливається у межах 500-600 осіб, до 100 тис. осіб емігрували. Протягом 41 річного комуністичного періоду у повоєнній Угорщині було страчено до 600 осіб (з них до 400 вироків у 1946-1950 рр. за військові злочини під час війни), 44 тис. осіб перебували у

концтаборах, близько 450 тис. осіб були політв'язнями, 13 тис. осіб – інтернованими, 1,2-1,5 млн. осіб перебували під наглядом таємної поліції.

Найбільші втрати комуністичного періоду припали на дві хвилі соціального потрясіння у 1949-1950 рр. та у листопаді 1956 р. – липні 1961 р. Жертвами самосудів повстанців восени 1956 р. стало кілька сотень угорських чекістів, службовців та комуністів. Зазначимо, що кількість виконаних смертних вироків у 1948-1950 рр. за правління М. Ракоші була також значною серед п'яти хвиль терору – понад 200 осіб. Водночас кількість виконаних судами смертних вироків за Я. Кадара у 1956-1961 рр. сягала 240 осіб. Кадарівський терор був найтривалішим – понад 3,5 роки. Він спровокував найчисельнішу еміграцію – 200 тис. осіб. Натомість за часів М. Ракоші ув'язнення, інтернування та примусова висилка осіб набула найбільш масового характеру у порівнянні з усіма іншими трагічними періодами історії Угорщини. Найбільшою трагедією Угорщини часів М. Ракоші стали перші повоєнні роки, коли країну з політичних мотивів залишило до 1 млн. осіб.

Міжнародні відносини для визвольної боротьби Угорщини склалися несприятливо, жодна провідна країна світу її не підтримала. Дві геополітичні кризи – суецька та угорська – склали клубок суперечностей глобального та стратегічного масштабу. Увага США та СРСР була прикута до військових дій Ізраїлю, Франції та Великої Британії проти Єгипту за Суецький канал упродовж 22 жовтня – 6 листопада 1956 р. Угорське повстання 23 жовтня ускладнило можливості СРСР продовжувати підтримку спроб Єгипту утримувати Суецький канал. У вирішенні суецької кризи, припиненні війни Ізраїлю, Франції та Великої Британії проти Єгипту головну роль відіграв компроміс між США та СРСР. Вашингтон продемонстрував позицію не втручання в угорські справи, а СРСР на взаєм підтримав вимоги США припинити підтримку Єгипту. Завдяки узгодженій позиції США та СРСР 6 листопада було припинено війну Ізраїлю, Франції та Великої Британії проти Єгипту, виведено їх війська, відновлено міжнародний статус Суецького каналу для усіх країн світу. 15 листопада у зоні каналу були розміщені перші миротворчі сили ООН [21].

Суецький компроміс СРСР із США та Ялтинська змова 1945 р. забезпечили швидке врегулювання Близькосхідної проблеми та збройне придушення угорського повстання. «Велика трійка» ще дотримувалася сформованого післявоєнного світового устрою, поділу Європи на сфери впливу за наслідками війни та рахувалася з інтересами переможців над переможеними країнами Осі, але розходження у позиціях невпинно зростали. На початку угорського повстання керівники СРСР та США зробили різкі заяви. М. Хрущов зазначив, що у разі введення американських військ до Угорщини, СРСР буде готовий застосувати ядерну зброю. Президент США Д. Ейзенхауер заявив, що задля захисту угорців починати війну з СРСР не варто і дав зрозуміти, що Угорщина не є союзницею США і належить до сфери впливу СРСР [22].

Плануючи збройне повалення Революції 1956 р. СРСР готувався до протидії на випадок активних кроків країн НАТО щодо захисту Угорщини. Інженер М. Позен (випускник Київського політехнічного інституту, 1955 р.) спеціалізувався на виготовленні та комплектуванні атомних бомб М-5 (було випробувано в Оренбурзькій області ще у 1954 р.). Як він повідомляв, це п'ятитонне чудовисько мало потужність 30-40 кілотонн, що відповідало еквіваленту 1,5-2 Хіросіми: «Під час відомих подій в Угорщині та Чехословаччині на наших ремонтно-технічних базах під Полтавою і Прилуками, Білою Церквою і Узином (а скільки їх ще за межами України) тримали наготові атомні бомби. Кожні два-три дні «стару» змінювали на «свіжу». І так тривало тижнями (у випадку з Угорщиною – місяць)» [22; 23].

Згодом США оточили територію СРСР ракетними базами для знищення, насамперед, бомбардувальників (призначених транспортувати атомні бомби на далеку відстань), великих міст, а також урядових приміщень, військово-промислових центрів. Потенційними об'єктами для ядерного удару США, на випадок війни з СРСР, стали район Тьокьольо передмістя Будапешту (об'єднане командування радянських військ), міста Дебрецен, Сольнок, Сомбатхей в Угорщині. США усвідомлювали, що переважаючий над СРСР у 10 разів ядерний потенціал і така ж пропорція у військово-технологічному потенціалі, надавали США переваги, але вони не убезпечували людську цивілізацію від небезпеки знищення, тому розпочався пошук невоєнних шляхів стримування та протидії комунізму [24].

Як зазначалося, 4 листопада члени національного уряду І. Надя (до 40 осіб) отримали політичний притулок у посольстві Югославії в УНР. Соціальна підтримка Я. Кадара та можливості для наведення ладу після його переходу на бік Москви звужилася. Сподівання на діалог команди Я. Кадара та І. Надя не справилися. Було досягнуто домовленості про безперешкодний від'їзд І. Надя та членів його уряду 22 листопада до Югославії. Після виїзду автобуса за межі посольства Югославії представники КДБ СРСР захопили його, заарештували усіх членів команди І. Надя та повезли на радянську військову базу Тьокьольо, а звідти – до замку на озері Снагов (Румунія), де вони до кінця 1957 р. перебували в'язнями спецорганів СРСР, УНР та Румунії. Подібні вчинки ганебні для світової спільноти, несумісні з принципами права та демократії. Вони притаманні варварським цивілізаціям, тоталітаризму, серед яких – сталінська модель соціалізму [25, с. 70].

На межі 1957-1958 рр. більшість затриманих із прибічників І. Надя були звільнені та повернулися в Угорщину. Суперників та ворогів у І. Надя серед політичної та наукової еліти було достатньо: його зраджували й звільняли, підтримували й висували на ключові посади. Але на перехідному етапі така фігура була компромісною, тому ніхто не виступав за усунення І. Надя з політичної арени Угорщини, чи з посади глави уряду у період Революції. У повоєнній Угорщині також не було впливових сил, які спромоглися б вдатися

до відкритого суду над ним, але протилежним було ставлення керівництва СРСР до цього. Москва вирішила збройно придушити революційні процеси в Угорщині, а їх лідерів покарати як зрадників ідеалів комуністичного устрою. Маріонеткову роль у відновленні соціалістичного устрою відіграли прихильники Я. Кадара, для соціально-економічних успіхів яких СРСР створив сприятливі умови, завдяки чому розвиток Угорщини у 1960-80-і рр. значно пришвидшився.

Доля І. Надя та його найближчого оточення вирішувалася у Москві упродовж літа 1957 р. – травня 1958 р. Нейтралізувати його ідеологічними, адміністративними чи партійними рішеннями не вдавалося, тому його потрібно було фізично знищити як небезпечне й постійне джерело дестабілізації становища у країні. На початку 1958 р. І. Надя та найближчих його прибічників перевезли у тюрму Будапешта. Угорсько-радянські консультації завершилися спільним рішенням розпочати над членами уряду І. Надя відкритий судовий процес, але через побоювання нових заворушень, упродовж лютого-червня 1958 р. він проводився закрито. Фабрикація матеріалів здійснювалася новою угорською владою за активної участі представників СРСР (керівника відділу ЦК КПРС Ю. Андропова, генпрокурора Р. Руденка, заступника голови КДБ СРСР П. Івашутіна). Судовий процес над групою І. Надя у складі 10 осіб контролювався Ф. Мюнніхом та А. Апро. На основі винесених вироків 16 червня 1958 р. І. Надя, М. Гімеш, П. Малетер, а 24 квітня 1958 р. Й. Сіладі, були страчені у Будапештській тюрмі. Г. Лошонці помер 21 грудня 1957 р. у тюрмі за невідомих обставин. Лідери новоутворених партій та інші послідовники та члени уряду І. Надя отримали значні строки ув'язнення. І. Надя не визнав звинувачувального вироку, від останнього слова та клопотання про помилування відмовився, вини своєї не визнав, із звинуваченнями не погодився, зазначив, що став жертвою змови і що історія його виправдає. Клопотання М. Гімеша та П. Малетера про пом'якшення вироку були відхилені.

Рішення про смертний вирок лідеру Революції та національно-визвольної війни 1956 р. І. Надю та його прибічникам приймалося Москвою за підтримки керівників УНР на чолі з Я. Кадаром. Вирок був політичним – за зраду та ревізію комуністичних ідей, ліквідацію диктатури пролетаріату на чолі з компартією, запровадження багатопартійної системи, демонтаж сталінської моделі влади, розпуск Управління держбезпеки, реформування державного устрою на демократичних засадах, рішення про вихід УНР із Варшавського договору, нейтралітет країни та звернення за допомогою до ООН, провідних держав світу забезпечити нейтралітет УНР.

Зарубіжні комуністичні та робітничі партії у Москві у листопаді 1957 р. засудили ревізіонізм, правий опортунізм як найнебезпечніші течії у комуністичному русі. І. Надя звинувачувався в організації змови, спрямованої на повалення народно-демократичного ладу, у зв'язках із Заходом, участі західних спецслужб у підготовці та проведенні «контрреволюційного путчу».

Смертні вироки викликали негативну реакцію світової громадськості, лідерів демократичних країн та міжнародних організацій. Суворі резолюції ГА ООН, які засуджували втручання СРСР у внутрішні справи УНР, смертні вироки над І. Надем та його соратниками, не мали юридичних наслідків. Діяльність Спеціальної Комісії ГА ООН, створеної 10 січня 1957 р., яка контролювала «угорське питання» до 1962 р., поки становище у країні не стабілізувалося, показала, що ООН за ефективністю у цьому питанні не перевершувала своєї попередниці – Ліги Націй.

З поразкою Революції в Угорщині відновився однопартійний комуністичний режим, покарання торкнулися активних учасників подій та членів уряду на чолі з І. Надем, які очолили революційні маси, усунули попередні помилки, вдалися до формування вищої від існуючої в СРСР моделі суспільного розвитку. Провина за трагедію прибічників І. Надя лежить насамперед на керівництві СРСР (М. Хрущов), низці комуністичних держав та УНР (Ф. Мюнніх, А. Апро, Я. Кадар, Б. Біску). Але без вивчення усіх матеріалів щодо справи І. Надя, які насамперед перебувають у Москві, звинувачувати одну із сторін чи окрему особу, буде помилкою. На думку сучасних дослідників та громадських діячів Угорщини найбільша провина за страту І. Надя та його прибічників лежить на керівництві УНР. Чітка позиція у цьому питанні з боку фахівців РФ відсутня. Без прийняття правових судових рішень та покарань очільників сталінського режиму, винуватців трагедії та революційного повстання 1956 р., розглядати діяльність І. Надя та його команди як контрреволюційну й виносити смертний вирок було злочином, який не може мати строку давності.

Е. Герьо, Й. Реваї та сотні інших їхніх послідовників напередодні та у дні Революції рятувалися в СРСР, звідки поступово поверталися в УНР, окрім М. Ракоші. Найбільші винуватці тяжких та масових злочинів уникли покарання як на території СРСР, так і в Угорщині. Для активних учасників повалення Революції 1956 р. в УНР склалися сприятливі умови для стрімкого кар'єрного зростання. Понад 10 тис. радянських військових були нагороджені орденами та медалями. 26 особам було присуджене звання Героя Радянського Союзу, з них 14 померло. Маршал Г. Жуков «за придушення фашистського заклоту в Угорщині» отримав 1 грудня 1956 р. четверту Зірку Героя Радянського Союзу, маршал І. Конев – 2 грудня 1956 р. Орден Леніна. За виконання особливо важливого завдання, уряд СРСР нагородив голову КДБ СРСР І. Серова, який діяв в Угорщині таємно з 24 жовтня по 1 грудня 1956 р., Орденом Кутузова І ступеня. Усі інші його поплічники також були відзначені державними нагородами. Я. Кадара за особистий внесок у боротьбу з фашизмом під час Другої світової війни 3 квітня 1964 р. було нагороджено званням Героя Радянського Союзу. Дипломати СРСР в УНР того періоду, Ю. Андропов та Г. Крючков, окрім високих державних нагород, стрімко піднялися у кар'єрному зростанні. Водночас біля 200 радянських військових та їх сімей, тисячі

радянських цивільних осіб були жорстоко покарані в СРСР за засудження радянського втручання у внутрішні справи Угорщини.

Ф. Мюнніх безпідставно зазначав під час першої річниці після повалення Революції, що І. Надь та його прибічники відіграли головну роль у тому, що у революційних угорських подіях брали активну участь реакційні сили та імперіалістичні агенти. Він звинуватив І. Надя та його соратників й у тому, що вони нарівні з вирішальною роллю імперіалістичних розвідувальних центрів та різних сил міжнародної реакції готували контрреволюційне повстання. А також, що вони напередодні, під час та після контрреволюції відкрито перейшли на бік буржуазного табору. Тому конгрес США прийняв рішення про виділення уряду І. Надя 20 млн. дол., але після приходу до влади Я. Кадара скасував його [26, о. 31, 61]. Натомість уряд Я. Кадара, для подолання економічної та політичної кризи і стабілізації становища, отримав від СРСР на початку 1957 р. кредит на суму 100 млн. перевідних крб., додаткові поставки 100 тис. тонн нафти і 70 тис. тонн коксу.

Перший заступник глави уряду УНР А. Апро 17 червня 1958 р., повідомляючи Державні Збори УНР про страту І. Надя та трьох його прибічників, зазначав, що це справедливе покарання за їх контрреволюційну діяльність. У виступі Ф. Мюнніха 20 серпня 1958 р. з нагоди Дня Конституції УНР зазначав, що покарання для І. Надя та його прибічників було суворим, але справедливим. І. Надя було звинувачено й у тому, що він зруйнував та паралізував органи влади та знищив радянську систему народовладдя. Вони виявилися ворогами народно-демократичної влади, яку під ширмою виправлення помилок попереднього керівництва прагнули підірвати і повалити. Ще до контрреволюційних подій вступили у таємну змову з представниками буржуазних класів й вели спільну роботу з ліквідації соціалістичного устрою. Внаслідок такої зради сотні відданих соціалізму людей стали жертвами контрреволюційних погромів, а народ зазнав нечуваних втрат та збитків.

Ідеологія імперіалізму та ревізіонізму І. Надя, вважав Ф. Мюнніх, мали в Угорщині спільну політичну антинародну платформу – це антикомунізм, антирадянське націоналізм, демагогічна буржуазна демократія. Ревізіоністи на чолі з І. Надем та його прибічниками, продовжував він, сплелися з хортистськими політиками, буржуазними та дрібнобуржуазними діячами, які активізувалися, реакційними клерикалами, з правими соціал-демократами, зрадниками робітничого класу, навіть з бандитськими формуваннями, які влаштовували білий терор. Під гаслами «національної політики єдності», «національного комунізму» І. Надь у 1955-1956 рр. отримав підтримку опозиційних сил в УНР та на заході. Надісти, за твердженням Ф. Мюнніха, були готові до союзу з угорською контрреволюційною еміграцією задля повалення народно-демократичного ладу [26, о. 207-208, 222-223].

Такі інсинуації відображали рівень свідомості тогочасного політикуму. Перебуваючи у грудні 1959 р. з візитом в Угорщині, М. Хрущов вдався до

проведення паралелей між вирішальною участю царської Росії у поваленні Угорської революції у липні 1849 р. та Радянського Союзу у розгромі контрреволюції у листопаді 1956 р. Тоді, мовляв, була згода на це міжнародної буржуазії та пануючих династій, а нині – робітничий клас, трудящі СРСР, соціалістичних країн не могли допустити, щоб в Угорщині фашистські змовники за підтримки міжнародної реакції повалили народну владу. Історія не вибачила б, щоб контрреволюціонери вішали робітників, розстрілювали кращих синів угорського народу. Це був обов'язок Радянського Союзу надати допомогу Угорському революційному робітничо-селянському уряду [27]. На жаль, не було сказано головного, що обидві революції та їхні прогресивні сили зазнали поразки через російську інтервенцію – лідери емігрували, а ті, хто залишилися, були страчені.

Перебуваючи у довічному вигнанні в СРСР (липень 1956 р. – лютий 1971 р.), М. Ракоші залишався на сталінських позиціях, постійно доводив, що основою контрреволюції в Угорщині стала зрада у керівництві правлячої партії. Другою причиною цієї події він вважав те, що широкі кола угорців були незгодні з нав'язаними Угорщині несправедливими тріанонськими кордонами, і це підштовхнуло 23 жовтня народні маси, особливо молодь, до активної участі у мітингах та революції. Він замовчував власні помилки та своїх прибічників, які були вагомими причинами повстання. Власну провину М. Ракоші ніколи не визнавав, свої дії та рішення пояснював історичною необхідністю та переконував, що успіхи в Угорщині були досягнуті за його керівництва. Жоден з керівників СРСР та УНР не підтримував намагання М. Ракоші повернутися до Угорщини [28].

Амністія для повстанців 1956 р. завершилася до середини 1960-х рр., а для І. Надя та його прибічників – після падіння комуністичної системи у світі (реабілітація та перепоховання І. Надя та його прибічників відбулося 16 червня 1989 р.). Верховний суд Угорської Республіки 6 липня 1989 р. скасував вирок суду від 16 червня 1958 р. щодо І. Надя та його прибічників через відсутність складу злочину у їхній діяльності.

Керівництво СРСР та РФ тричі офіційно вибачалося за збройне повалення Угорської революції 1956 р.: М. Горбачов у Москві під час офіційного візиту 6 грудня 1991 р. Прем'єр-міністра УР Й. Анталла. Перебуваючи в Угорщині з державним візитом Президент РФ Б. Єльцин у своєму 30 хвилинному виступі у парламенті цієї країни 11 листопада 1992 р. засудив рішення СРСР про втручання у внутрішні справи Угорщини у 1956 р., попросив вибачення перед угорським народом за усі ті злочини, які були завдані внаслідок цього. Сумна роль царської Росії у поваленні угорської революції 1848-1849 рр., – відзначив він, – повторилася через більше ніж як 100 років у 1956 р. Трагедія 1956 р. – це наслідки тоталітаризму і тиранії, що панували в СРСР. Б. Єльцин запевнив, що цьому виправдання не буде ніколи; з цим покінчено назавжди, комунізм ніколи більше не повернеться. Він попросив схилити голови на знак вшанування

пам'яті усіх жертв 1956 р. Перебуваючи в Угорщині з візитом у 2006 р. В. Путін кількома словами згадав події 1956 р., пояснюючи це тим, що Б. Єльцин у 1992 р. уже офіційно вибачився за все, що сталося у ті часи [29].

Більшість політико-правових, економічних поглядів, організаційних рішень та особистих вчинків І. Надя упродовж 1949-1956 рр. через 30-40 років переросли із категорії теоретичних у ранг класичних та закономірних. Схильність І. Надя як політика до виваженості та компромісу у нелегкі часи, була ознакою не стільки його слабкості, скільки мудрості та розуму, завдяки яким навколо нього змогли гуртуватися тогочасні прогресивні сили країни.

Революційні процеси 1956 р. визрівали серед трьох політичних ідеологій: догматичної на чолі з М. Ракоші; прогресивної та реформаторської на чолі з І. Надьом-Я. Кадаром; радикальної антикомуністичної, християнсько-консервативної та націоналістичної. Представники першої відстоювали незмінність основ моделі соціалізму, допускалося незначне її удосконалення; другої – удосконалення соціалізму та проведення демократичних реформ; третьої, що набирала стрімкого розвитку, прагнули до відновлення повного суверенітету, виведення радянських військ з Угорщини, демонтажу комуністичного режиму, відновлення багатопартійної системи та демократичних принципів формування влади усіх рівнів, проголошення нейтрального статусу Угорщини, виходу з під впливу СРСР, демонтажу тоталітарного режиму та запровадження західної моделі устрою. З перемогою Революції 1956 р. першу течію було подолано, започаткувалася робота реформаторської групи угорських політиків на чолі з І. Надьом-Я. Кадаром. Перспектива третьої сили, що обрала шлях розвитку держави та угорської нації поза лівим та правим тоталітаризмом, на той момент не звершилася через збройне втручання радянських військ та консервацію демократичних перетворень. Для тогочасного історичного періоду лише друга, поміркована політична течія, виявилася прийнятною, тому вона розвивалася деякий час. На розвиток угорських подій не зреагувало керівництво СРСР та провідних країн Заходу тому, що ігнорувало національні проблеми окремих невеликих націй.

Серед головних причин Угорської революції варто виділити наступні:

1. Встановлення у 1948 р. комуністичної диктатури, формування соціалізму на основі сталінської моделі, запровадження відповідних їй тоталітарних політичних, державних інституцій та економічних відносин, виконавських механізмів силових структур було ворожим для угорського народу та відбулося завдяки політичному та воєнному пануванню СРСР у країні.

2. Запроваджена радянська модель соціалістичного устрою не принесла очікуваних успіхів, а великі помилки під час соціалістичного будівництва та зростаюча тенденція насильницьких методів як реакція на зниження темпів економічного розвитку призвели до різкого падіння життєвого рівня населення.

3. Практика застосування УДБ УНР методів за аналогією НКВС СРСР 1930-х рр., перетворення їх на репресивний механізм завдало шкоди комуністичній

владі. Підпорядкування УДБ виключно Генеральному секретарю ЦК УПТ М. Ракоші стало аномалією для теорії держави та права Угорщини.

4. Масові репресії, виселення у примусові табори, тривалі та довічні ув'язнення, смертні вироки ворогам нового устрою прискорили несприйняття режиму переважною більшістю угорського суспільства (трудової інтелігенції, робітничого класу та селянства).

5. Правляча УПТ під час соціалістичного будівництва застосовувала протиправні методи, проводила насильницьку й злочинну політику, зневажала загальнолюдські права та цінності громадян УНР, закріплені у Конституції УНР від 20 серпня 1949 р.

6. М. Ракоші з прибічниками найбільш відповідальні за масові порушення законності, репресії та сфабриковані судові процеси у 1948-1953 рр. Усі країни Центрально-Східної Європи соціалістичного періоду перебували у залежності від СРСР, але угорська нація, як найбільш вольова та скривджена міжнародним гегемонізмом, була доведена до відчаю та продемонструвала спроможність ліквідувати диктатуру, сформувати демократичні принципи розвитку навіть за радянської окупації та ігноруванні її прагнень світовою спільнотою.

7. У радикалізації угорського суспільства, формуванні умов для переростання подій у народне повстання, значну роль відіграли догматична політика керівництва СРСР та УНР, втручання радянських радників, військ та органів держбезпеки у внутрішнє життя УНР.

8. Одним з головних факторів масового роздратування та невдоволення в Угорщині була присутність радянських окупаційних військ.

9. Нав'язані Угорщині несправедливі кордони спочатку після Першої світової війни, головним чином Францією та Великою Британією, а після Другої світової війни – таким же чином Радянським Союзом, були потенційним джерелом невиліковної травми, масового та глибокого невдоволення в угорському суспільстві. Кордони з Угорщиною СРСР сформував на користь сусідніх з нею держав.

10. У діяльності правлячої партії упродовж 1945-1956 рр. значну роль відігравали представники не угорської нації. Спроби СРСР змінити вищий керівний склад за рахунок кадрів угорської національності були запізнілими та неефективними, викликали спротив з боку попередньої касти керівників.

11. Ідеологічними рушійними факторами Революції 1956 р. були антисталінізм-антиракошизм, юдофобія та антирадянське, а після перемоги Революції пріоритет цінностей змінився на антикомунізм, антирадянське та патріотизм на християнській основі, відхід від комуністичного блоку країн, відновлення повного суверенітету та формування третього шляху розвитку.

Після Революції 1956 р. в Угорщині було демонтовано сталінську модель соціалізму та пришвидшилися еволюційні внутрішньополітичні та економічні перетворення. УНР поступово реформувалася у межах соціалістичної системи. Країна відмежовувалася від сталінської диктатури, але була позбавлена

можливості розвиватися третім шляхом, долучитися до західних цінностей, демонтувати режим, який перешкоджав модернізації, прискоренню розвитку її суспільного, економічного та духовного життя.

Перебування М. Ракоші та його прибічників в СРСР гарантувало захист від кримінальної відповідальності та покарання не тільки перших осіб за скоєні злочини, а й унеможливило пред'явлення звинувачення їхнім підлеглим в УНР. Останні в Угорщині, у разі порушення проти них кримінальних справ посилалися на те, що вони як підлеглі виконували керівні доручення. Москва постійно шантажувала Я. Кадара можливістю повернення до влади в УНР М. Ракоші, якщо будуть ігноруватися інтереси СРСР. Ця апробована політика Москви застосовується й нині, зокрема й щодо державних злочинців України, які переховуються у РФ та недоступні для провадження над ними слідчих дій та винесення справедливих судових рішень.

Зазначаючи величезну джерельну базу з історії Угорської революції та національно-визвольної війни 1956 р., сформовану насамперед в Угорщині, констатуємо неоднаковість наукового рівня висвітлення усіх важливих подій, що стосуються цієї теми. Деякі аспекти даної проблематики залишилися поза увагою фахових праць, зокрема, участі угорських емігрантських кіл різних спрямувань у боротьбі проти сталінської деспотії восени 1956 р.

Масові правопорушення та п'ять хвиль терору у новій та новітній історії Угорщині були наслідком суспільно-політичних потрясінь, революційного зламу державного устрою у цій країні. Три угорські революції, 1848-1849 рр., 1919 р., 1956 р., зазнали поразки, що стали наслідком масових правопорушень та вибуху терору. У поразці усіх них **чи не найбільш** реакційну та злочинну роль відіграла Росія/Радянський Союз.

Через неможливість реформування, демократизації та прогресу комуністична система на межі ХХ-ХХІ ст. у всіх соціалістичних країнах ЦСЄ зазнала демонтажу та скасування. Завдяки відсутності негативного впливу СРСР четверта угорська революція у 1989-1990 рр. відбулася мирним шляхом, без насилля, правопорушень, терору та завершилася переможно.

Трансформаційні процеси в Угорщині, як і в інших країнах ЦСЄ, успішно завершилися: відновлено повний суверенітет, подолано тоталітаризм, сформовано правове суспільство, функціонує парламентська демократія, впроваджено загальнолюдські цінності, іноземні війська відсутні на території Угорщини. Країна набула повноцінного статусу у євроатлантичних структурах. Угорщина відновлюється на християнській, консервативній, правоцентристській та національній системі цінностей. Ідеали першого періоду розвитку Угорської державності – Королівства часів Святого Іштвана – складають основу третього напрямку суспільно-політичного життя Угорщини, так рішуче знищеного після повалення Революції 1956 р. Ці ідеали почали домінувати з 1989 р. під час успішних трансформаційних перетворень і завдяки вигідним для Угорщини зовнішнім чинникам. Ідеї третьої суспільно-політичної

течії стали визначальними у формуванні засадничих основ сучасної Угорської держави, неперехідними цінностями та незмінними принципами її внутрішньої та зовнішньої політики.

Список використаних джерел та літератури

1. Horváth M. Magyar Néphadsereg-1956. Hadtortelelmi Szemle. – Budapest, 2016. – 6. sz.
2. Вида И. Венгрия, 23 октября-4 ноября 1956 года. Документы к истории национального восстания // Венгерский меридиан. Журнал общественных наук. – 1991 – № 3.
3. Elter T. Kadar Janos pokolbeli vig parjai 2015.10.31. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.origo.hu/.../20151030-kadar-janos-1956-os-forradalom-es-szabadsagharc->
4. Mindszenty Jozsef radiobeszede-MEK 1956. – November 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mek.nif.hu/01900/01937/html/szerviz/.../mindsts.htm>
5. Манифест Иштвана Бибо // А НІД-Мост-Венгрия 1956. Трибуна европейского сотрудничества. – 1992. – № 1-2.
6. Batki F. Kecskemét 1956. Október 26. A fegyveres felkelés igaz. – Kecskemet, 2003. – 87 о.
7. Доклад особой комиссии ООН // А НІД-Мост-Венгрия 1956. Трибуна европейского сотрудничества. – 1992. – № 1-2.
8. Drábik J. 1956 – A magyarok harmadik útja. Kiút a kommunizmus és a pénzuralom zsákutcájából. – Budapest: Gold Book, 2005. – 418 о.
9. Стыкалин А.С. Андропов в Венгрии (1953-1957): посол СССР как проводник советского влияния в «народно-демократической» стране. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.urokiistorii.ru/current/dates/52065>
10. Середа В. Венгрия в братских объятиях Москвы. Осень 1956 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ominform.com.ua/2016/05/30/vengriya-v-bratszkych-objatijah-Moszkvy>
11. Центральний державний архів громадських організацій України (ЦДАГО). – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4265.
12. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4265.
13. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4301.
14. Anderson A. Die Ungarische Revolution 1956. – Hamburg, 1977. – 303 s.
15. Ungarn zehn Jahre danach 1956-1966. Ein wissenschaftliches Sammelwerk. – Mainz: Kochler Verlag, 1966.
16. Илларионов А. Памяти Венгерской Революции 1956 года. 23 октября 2016 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aillarionov.livejournal.com/953908.html>
17. Литван Д. Первая ласточка // А НІД – Мост-Венгрия 1956. Трибуна европейского сотрудничества. – 1992. – № 1-2. – С. 6.
18. Віднянський С.В. У «дружніх» обіймах Кремля. До 50-річчя Угорської революції // Дзеркало тижня. – 2006. – 20 жовтня. – № 40.
19. 1956-os forradalom. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hu.Wikipedia.org/wiki/1956-os_forradalom
20. Kapronczay K. Betegellatas, vesztesegek 1956. oktobereben. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk@cazon=8108lap=0>
21. Антисоветский мятеж в Венгрии 1956 года: на войне как на войне. 27 октября 2016 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.antisovetstskiy-myatezh-v-vengrii-1956-goda-https://eadaily.com/ru/news/2016/10/27>
22. Как Кремль подавил венгерское восстание 1956 года. 8 октября 2015 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakeoff.org/history/kak-kreml-podavil-vengerskoe-vostanie-1956-goda>
23. Синякова С. «Бомба». Не для преси // Вечірній Київ. – 1992. – 14 квітня. – № 73.

24. A hidegháború éveiben Magyarországot is meg akarta szórni atombombával az Egyesült Államok. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://harcunk.info/index.php/78-archiv/1496-a-hideghaboru-eveiben-magyarorszagot-is-meg-akarta-szorni-atombombaval-az-egyesult-allamok>
25. Гати Ч. Москва и Янош Кадар после 1956 года // А НІД-Мост-Венгрия 1956. Трибуна европейского сотрудничества. – 1992. – № 1-2.
26. Münnich F. Egységben a békéért, a szocializmusért. – Budapest: Kossuth Kiadó, 1959.
27. Nepszabadság. – 1959. – December 3.
28. Pümkösti A. Rákosi bukása, száműzetése és halála 1953-1971. Európa Könyvkiadó. – Bp. – 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mek.oszk.hu/05300/05385/05385.htm>
29. Bozoki Antal. – 1992. – November 11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bozokiantal.blogspot.com/2012/11/november11.html>

Держалиук Н.С. Венгерская революция 1956 года: причины, последствия и уроки (Часть 2).

Освещаются объективные и субъективные, внутренние и международные причины Венгерской революции 1956 г., ее основные движущие силы и последствия. Обращается внимание на то, что ее главной целью было не низвержение, а усовершенствование социалистического строя, преодоление культа личности М. Ракоши, исправление ошибок, привлечение к ответственности преступников. Показано, что демократические силы Венгрии мирным способом положили начало для демонтажа сталинской модели государственного строя, формирования демократического социализма с национальными особенностями. Отмечается, что провокации и военное вмешательство СССР во внутренние дела Венгрии были основными причинами массового вооруженного восстания со стороны гражданского населения. Акцентируется внимание на том, что лидеры Революции считались с интересами СССР, постоянно находились с советским руководством в переговорном процессе, предотвратили втягивание силовых структур страны (армии, полиции, органов государственной безопасности), за исключением отдельных руководителей и подразделений, в боевые действия против оккупации Венгрии. Отмечается, что ни одна страна мира не выступила на защиту и поддержку Венгрии. Подчеркивается, что идеи Революции 1956 г. были воплощены в жизнь эволюционным путем в течении 70-80-х гг. XX в.

Ключевые слова: Венгрия, культ личности, диктатура, национальная революция, контрреволюция, оккупация, народное восстание, социализм и реформация, демократический строй.

Derzhaliuk M. The Hungarian Revolution of 1956: Causes, Effects and Lessons (Part 2).

Objective and subjective, interior and international causes of the Hungarian Revolution of 1956, its drivers and consequences are highlighted in the article. The author pays attention to the fact that the major goal of the uprising was not to overthrow, but to improve the socialist order, turn down Matyas Rakosi's personality cult, correct hard mistakes and bring perpetrators to justice. The article shows that democratic forces of Hungary gave rise to peaceful removal of Stalin's state structure and to formation of the democratic socialism with national features. The author states that provocations and military interference of the USSR into home affairs of Hungary were the principal cause of mass uprising of civil population. He also underlines that the Revolution leaders took into account interests of the USSR, they were constantly holding talks with Soviet management, and avoided involving power structures (army, police, security forces), except some certain commanders and units into combat actions against occupation of Hungary. The author points out that not a single country in the world stood up to defend and support Hungary, and stresses that the Revolution ideas were put into practice in evolution way during 70-80s of the XX century.

Keywords: Hungary, personality cult, dictatorship, National Revolution, counterrevolution, occupation, invasion, popular uprising, socialism and reformation, democratic system.